

AKOMODAČNO-ASIMILAČNÉ PROCESY V INTERGENERAČNEJ KOMUNIKÁCII Z POHLĀDU SENIOROV^{1, 2}

Perla Bartalošová

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

BARTALOŠOVÁ, P.: Accommodation-assimilation Activity in Intergenerational Communication from the Perspective of Older People. *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No. 1, pp. 62 – 75.

Abstract: The study falls into interactive stylistics. It deals with forms of accommodation-assimilation processes in communication between young and elderly, while examples from research material are from the perspective of older people. The accommodation-assimilation processes in interaction with seniors are influenced both by the stereotypes associated with these people and by the individual personality of both communication partners. We distinguish between overaccommodation and underaccommodation. The overaccommodation is language ageism or patronizing communication and is perceived negatively as it leads to underestimation of elderly and their negative self-image. Underaccommodation is perceived as not respecting the elderly and may lead to social exclusion of the elderly because they feel inferior and uneducated in such communication. The paper emphasizes the importance of optimal accommodation-assimilation

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektov VEGA 2/0014/19 *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* a APVV 18-0176 *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka*.

² Je možné skonštatovať, že na to, kto je v spoločnosti vnímaný ako senior, vplyvajú hlavne štyri primárne faktory, a to a) **biologický vek** (biologické zmeny, choroby, vonkajšie charakteristiky, šedivé vlasy, vrásky), b) **kalendárny vek** (administratívna veková hranica – pri stanovení dolnej hranice dochádza v priebehu vývoja ľudstva neustále k posunom, v súčasnosti ohraničenie seniorského veku od 65 rokov uvádzajú V. Pacovský (1990), I. Stuart-Hamilton (1999) a H. Haškovcová (2010), ale aj c) **spoločenský obraz** o starobe a senioroch (štandardizované stereotypy, pričom tieto stereotypy sú časovo a kultúrne relatívne) a d) **sebapoňatie** seniora (typ osobnosti, či je človek aktívny/pasívny, pričom so seniormi sa spája skôr pasívnosť). V odbornej literatúre sa stretávame s definíciou seniorov najčastejšie na základe ich kalendárneho (chronologického) veku, pričom ten vnímame ako typický jav sociálneho konštruktú. Treba skonštatovať, že táto definícia je nedostatočná. Obraz seniorov sa totiž v čase globalizácie relativizuje, keďže sa kvalitatívne mení aj vnútorná štruktúra (stúpa podiel aktívnych, produktívnych seniorov) tejto sociálnej skupiny. V súčasnosti je na Slovensku početná skupina ľudí nad 65 rokov, ktorí sú aktívni, finančne nezávislí, v plnom sociálnom a pracovnom nasadení držia štandardne kontakty s napredovaním modernizácie, a teda osvojujú si aj bežné nové výrazy spájajúce sa s týmito inováciami, napr. učiteľia alebo lekári. Vek 65 rokov teda nemôžeme vnímať ako striktnú hranicu, ide totiž iba o administratívny medzník. Dôležité je sebapoňatie seniora, ktorý sa ani nad 65 rokov nemusí vnímať ako príslušník tejto sociálnej skupiny. **Preto ako seniorov vnímame tých ľudí vo vyššom veku, ktorí sú obyčajne už dôchodcovia (nepracujú) a sú pasívni, čo teda vplyva na sociálnu izoláciu týchto ľudí a na to, že nedržia krok s „napredovaním“ či si neosvojujú výrazy súvisiace s týmto „vývinom“.** Títo seniori sa cítia byť súčasťou tejto sociálnej skupiny a stotožňujú sa s vekovými stereotypmi viazanými sa so sociálnou rolou tejto generačnej skupiny. To, či sa človek vníma ako príslušník seniorskej sociálnej skupiny, možno zistiť aj v podvedomých prejavoch človeka, ktorý vo svojom prejave pri komunikácii o senioroch hovorí o inej skupine, napr. 65-ročný človek hovorí o senioroch v 3. osobe plurálu „seniori sa už nič nové nenaučia“, a naopak, ak sa považuje za príslušníka skupiny seniorov, tak v prvej osobe plurálu: „my už sa tie nové veci nenaučíme“.

processes in intergenerational communication, which is based on the individuality of both interactors and should lead to convergence of generations and to social inclusion.

Key words: accommodation, overaccommodation, underaccommodation, ageism, social inclusion, intergenerational communication

1. ÚVOD

Príspevok spadá do rámca súčasných pragmaticky orientovaných lingvistickej disciplín, akými sú napr. interakčná štylistika alebo interakčná sociolingvistika (porov. Orgoňová – Bohunická, 2018; Dolník, 2013, s. 356 – 364; Harwood – Gasiorek, 2019 a pod.). Cieľom interakčnej štylistiky alebo interakčnej sociolingvistiky je aj skúmanie asimilačno-akomodačných procesov medzi interaktantmi, ktoré títo komunikanti využívajú v záujme optimálnej korektnosti³ prejavu. Akomodácia je pritom prispôsobovanie sa predpokladanej relevantnej znalostnej báze príjemcu, kým asimilačný aspekt tkvie v rozšírenosti komunikačnej reprodukcie. Rešpektovanie akomodačnej stránky asimilačno-akomodačného princípu zabezpečuje stabilitu v jazykovej komunikácii a jeho asimilačný aspekt je v základe rozvíjania komunikácie, ktoré spočíva v obohacovaní znalostnej kongruenčnej bázy (Dolník, 2017, s. 321). Práve rozvinutosť tejto bázy je meradlom úrovne komunikačnej kultúry spoločnosti.

V rámci spomínaných disciplín je dôležitý pojem dialogická kompetencia (porov. Bohunická, 2018, s. 103), ktorú možno chápať ako schopnosť optimálne komunikovať (vedieť viesť rozhovor) v interakcii s druhým komunikantom. A. Bohunická (2018, s. 104) uvádza, že táto kompetencia v sebe zahŕňa: 1. organizačné zvládnutie rozhovoru (vedieť začať a ukončiť dialóg či plynule nadväzovať na repliky partnera v dialógu), 2. vedieť spolupracovať a „nájsť spoločnú reč“ (akomodácia, čiže prispôsobovanie sa svojmu komunikačnému partnerovi), 3. vedieť sa vyjadriť a počúvať (rešpektovanie názorov a záujmov komunikačného partnera – v priateľských rozhovoroch je tendencia k približovaniu sa k názorovej, postojovej zhode – postojo-ová akomodácia). Samozrejme, treba dodať, že k dialogickej kompetencii patria základné princípy slušnosti, zdvorilosti, tzv. zdvorilostné maximy, ktoré komunikanti dodržiavajú v záujme optimálnej komunikácie. Keďže to, čo je slušné, zdvorilé, sa môže líšiť v jednotlivých kultúrach, tak je táto dialogická kompetencia ovplyvnená konkrétnym jazykovo-kultúrnym prostredím⁴, v ktorom sa komunikanti nachádzajú.

³ Optimálnu korektnosť chápem ako optimálnu zrozumiteľnosť (transparentnosť), funkčnosť. J. Dolník (2013, s. 362) uvádza v tomto zmysle *lokučnú korektnosť* (zrozumiteľná artikulácia, intonácia, ale aj obsah), *ilokučnú korektnosť* (adekvátna ilukočná sila vzhľadom na predstavy komunikanta) a *perlokučnú korektnosť* (reakcia interakčného partnera).

⁴ Pojem **jazykovo-kultúrne prostredie** vnímam ako termín vzťahujúci sa na konkrétne prostredie s istou kultúrou a jazykom, napr. slovenské jazykovo-kultúrne prostredie, maďarské, čínske či španielske jazykovo-kultúrne prostredie. Termín sa používa v rámci pragmatickej jazykovedy a naznačuje prí-

Práve kultúra vplýva na podobu dialógu, avšak zároveň v tejto interakcii sa kreuje kultúra. V rámci kultúry totiž existujú štandardizované stereotypy⁵ a pohľady na svet vytvárané práve v dialógu, ktoré sú všeobecne prijímané v spoločnosti a udržiavajú sa vďaka ich permanentnej artikulácii v komunikácii. Takýmto spôsobom sa potom odovzdávajú z generácie na generáciu (Noels, Clement et al., 2019). Stereotypy vplývajú na podobu asimilačno-akomodačných procesov v dialógu, tie sa totiž líšia podľa konkrétnych komunikantov. Komunikanti sa môžu líšiť vekovo, profesijne, pohlavím a pod.⁶ Spoločensky zdieľané stereotypy, ktoré sa viažu s danými komunikantmi (napr. s mládežou, seniormi, lekármi, policajtmí alebo so ženami či mužmi), sú relatívne stabilné a menia sa len vo výnimočných prípadoch. Napr. v prípade seniorov sa modifikoval obraz múdrych seniorov z dôvodu nástupu priemyselnej revolúcie a vzniku informačných technológií, a to takým spôsobom, že dnes je táto múdrosť starších ľudí chápaná skôr z hľadiska životnej skúsenosti, životnej múdrosti. Súčasťou dnešnej intergeneračnej komunikácie preto môže byť akomodácia mladých pri komunikácii so seniormi z hľadiska lexiky (nepoužívanie nových slov, často prebratých z cudzích jazykov v komunikácii so seniormi predpokladajúc, že starší ľudia týmto slovám nerozumejú).

Cieľom predkladanej štúdie je vymedzenie podôb asimilačno-akomodačného jazykového správania v intergeneračnej interakcii pri komunikácii mladých so seniormi. Optimálne asimilačno-akomodačné procesy sú dôležité z hľadiska inkluzívnosti komunikácie. V kontexte zrozumiteľnosti⁷ možno uviesť, že ak prehovor nie je dostatočne zrozumiteľný nášmu komunikačnému partnerovi, môže to viesť k sociálnej exklúzii – zjednodušene povedané, ak sa budem s komunikačným partnerom

stup, na základe ktorého sa jazyk nevníma oddelene od kultúry. V kontexte jazykového relativizmu (Humboldt, Sapir, Whorf atď.) je v každom jazyku osobité videnie sveta, ktoré závisí od kultúry a konkrétnej doby. Generačné postoje sa naprieč dejinami neustále menili. Boli ovplyvňované hlavne panujúcimi spoločenskými postojmi. V niektorých obdobiach išlo o pozitívne, v iných o negatívne postoje. V rámci pozitívnych môžeme hovoriť o rešpektovaní seniorov, o oceňovaní ich životných múdrostí a skúseností (Bartalošová, 2020). Negatívne postoje sa zakladali na predstave starých ľudí ako záťaže, keďže ich biologické zmysly sa znižovali a strácali svoju samostatnosť (porov. Čeledová – Kalvach – Čevela, 2016, s. 12).

⁵ **Stereotyp** vnímam ako ustálený komplex predstáv, ktoré majú príslušníci spoločenských skupín o sebe (autostereotyp) alebo o iných, napr. etnické, rasové, vekové stereotypy a iné. Väčšinou môžeme stereotypy označiť za jednostranný a schematický obraz nejakej veci v ľudskom vedomí, ktorý je udržiavaný v diskurze vďaka sprostredkovanému tradovanej skúsenosti iných a osvojený väčšinou skôr, než človek daný jav sám osobne spozná (Boroš, 2001). Vekové stereotypy sú štandardizované vlastnosti spájajúce sa so skupinami osôb na základe ich veku, napr. stereotypy o deťoch (všetci sú hraví), o mladých (neskúsení), o starých (sú konzervatívni, nevyznajú sa v modernej technológii a pod.) (Bartalošová, 2020).

⁶ Práve vďaka týmto faktorom môžeme hovoriť nielen o interakčnej stylistike, ale aj interakčnej sociolingvistiky.

⁷ „Z komunikatívno-pragmatického zorného uhla ide o elementárny predpoklad úspešnosti komunikácie, ako aj o princípy, ktoré sú v základe zrozumiteľnosti.“ (Dolník, 2013, s. 318).

rozprávať vo vzťahu k nemu príliš vysokým štýlom, budem používať cudzie slová, termíny, ktorým on nerozumie, tento komunikačný partner nebude chcieť so mnou viackrát viesť dialóg, ale bude sa týmto situáciám, v ktorých sa cíti byť menejcenný a nerešpektovaný, vyhýbať. Práve v kontexte medzigeneračnej komunikácie je dôležité venovať sa podobám akomodácie v interakcii mladých so seniorami v záujme hľadania optimálnej akomodácie napr. z hľadiska transparentnosti/zrozumiteľnosti prejavu, aby sa predchádzalo sociálnej exklúzii seniorov.

2. VPLYV SOCIÁLNYCH ASPEKTOV NA AKOMODAČNO-ASIMILAČNÉ PROCESY V MEDZIGENERAČNEJ KOMUNIKÁCIÍ

Sociálne roly seniorov pozostávajú zo štandardizovaných stereotypov o senioroch. Tieto stereotypy spolu vytvárajú spoločenský obraz o senioroch, ktorý ovplyvňuje komunikáciu s nimi. Vplývajú nielen na to, akú podobu má komunikácia mladých so staršími ľuďmi, ale aj na to, ako samotní seniori komunikujú. Spoločenský obraz o senioroch totiž ovplyvňuje aj ich sebaobraz. Generačné stereotypy sa môžu viazať na fyzický vzhľad seniorov alebo aj na ich osobnostné vlastnosti. A. Kruse a E. Schmitt (2006) alebo L. Vidovičová (2006) či T. Tošnerová (2002) uvádzajú nasledujúce stereotypy o starších ľuďoch: „*mnoho starých ľudí sa v súčasnom svete nevyzná; starí ľudia sú osamelí; starý človek už má najlepšie roky za sebou; starí ľudia predstavujú pre štátny rozpočet príliš veľkú záťaž; väčšina starých ľudí od svojej rodiny očakáva príliš mnoho podpory a starostlivosti*“. Medzi časté stereotypy ešte patria: *majú šedivé vlasy, vrásky, slovenskí seniori necestujú, seniorom sa znižujú ich telesné a duševné schopnosti (nepočujú, sú chorí, pomalšie rozprávajú a vnímajú, nerozumejú novej technológii a novým výrazom), strácajú vlastnú sebestačnosť a stávajú sa nutne závislými od pomoci okolia, rodiny či zariadení, sú chudobní, pasívni, dôverčiví*⁸.

Keď sa však tieto vlastnosti pripisujú celej skupine a dochádza ku generalizácii, môže to viesť k diskriminácii.

K diskriminácii dochádza v takom vzťahu dvoch subjektov (individuálnych alebo kolektívnych), v ktorom dochádza k narušeniu asimilačnej istoty diskriminovaného. Podľa A. H. Maslowa môžeme potrebu bezpečia – potrebu istoty, stability, ochrany, štruktúry, poriadku zaradiť hneď po fyziologických potrebách medzi základné ľudské potreby (Hall – Gardner, 2002, s. 165). J. Dolník (2017, s. 141) uvá-

⁸ Ďalšie stereotypy uvádzam na základe diskurznej analýzy, ktorú som realizovala v roku 2019. Výskumný materiál tvorilo napr. 8 reklám, ktoré mali formu audiovizuálneho spotu a boli vysielané na slovenských televíznych staniách v slovenskom jazyku, pričom v nich vystupovali seniori. Ďalej som zároveň sledovala kolokácie vyskytujúce sa v databáze Slovenského národného korpusu (prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2018) spájajúce sa s výrazmi senior, dôchodca a penzista. Celá diskurzna analýza sa nachádza v monografii *Jazyk seniorov z hľadiska sociolingvistiky* (Bartalošová, 2020), ktorá je v súčasnosti v recenznom konaní.

dza, že istota je poriadok, ktorý je v súlade s naším výkladom domovského sveta, ktorý stimuluje pocit všestrannej istoty, a preto sa jednotlivci správajú a vedome aj nevedome konajú v prospech poriadku tohto sveta. Pocit istoty motivuje jednotlivcov v zoskupeniach k „poriadkutvornému“ správaniu a konaniu. Diskriminácia prebieha v rovine poškodzujúceho rozlišovania, nerovného zaobchádzania a znevýhodňovania diskriminovaného. Ageizmus je pritom osobitný druh diskriminácie, ktorá sa týka istej generáčnej skupiny, napr. detí, mladých ľudí alebo v našom prípade práve seniorov. Diskriminácia môže prebiehať na troch úrovniach: 1. na kognitívnej úrovni prejavujúcej sa typickým zaužívaným stereotypným vnímaním ľudí ako kognitívne menejcenných, ktorí sú príslušníkmi istých sociálnych skupín, napr. seniorov; 2. na afektívnej úrovni, pričom môžeme hovoriť o negatívnych alebo pozitívnych emóciách spájajúcich sa s príslušníkmi istej sociálnej skupiny. Táto úroveň je ovplyvnená predsudkami⁹ zakladajúcimi sa na zaužívaných stereotypoch o emocionálnej deficitnosti diskriminovanej society (napr. seniorov); 3. na behaviorálnej úrovni, keď už hovoríme o reálnej, praktickej manifestácii stereotypného uvažovania o príslušníkoch istých sociálnych skupín. V tomto prípade dochádza k nerovnakému zaobchádzaniu s diskriminovaným na základe stereotypov spájajúcich sa so sociálnou skupinou, z ktorej diskriminovaný pochádza, a takéto konanie má za následok reálne znevýhodňovanie a spôsobuje „škodu“ diskriminovanej osobe¹⁰. Preto hovoríme o poškodzujúcom rozlišovaní. Subjekt odlišíme od nás tak, že ho identifikujeme ako príslušníka druhej sociálnej skupiny (príslušníka skupiny „Oni“, čiže nie „My“). Potom mu automaticky pripíšeme stereotypy spájajúce sa s tou sociálnou skupinou, z ktorej pochádza. Následne sa k nemu správame odlišne a znevýhodňujeme ho. Ako príklad možno uviesť diskrimináciu seniorov na pracovnom trhu, keď potenciálnym zamestnávateľom je príslušník majority (v prípade seniorov mladý človek). **Zamestnávateľ** najprv identifikuje uchádzača o prácu ako seniora a následne, vychádzajúc zo štandardizovaných stereotypov viažucich sa so seniormi

⁹ **Predsudok** je predčasný úsudok, čiže „predúsudok“, ktorý pramení z emócií, sympatií/antipatií a vychádza z nadmernej kategoriálnej generalizácie. Je to zaužívaný názor, postoj k istým spoločenským javom, obyčajne hlboko zakorenený, ktorý sa zakladá na stereotypoch. Predsudky zakladajúce sa na negatívnych stereotypoch spočívajú v záporných emóciách, naopak, predsudky, ktoré sú ovplyvnené pozitívnymi stereotypmi, vnímam ako pozitívne predsudky. Pozitívne predsudky sa vyskytujú skôr medzi príslušníkmi jednej sociálnej skupiny (v rámci „ingroup“), kým negatívne predsudky sú typické skôr medzi príslušníkmi rozličných skupín (T. van Dijk, 2005, s. 25; Bartalošová, 2020).

¹⁰ Praktická forma diskriminácie sa môže prejaviť od bežných foriem znevýhodňovania (napr. uprednostnenie mladšieho človeka na výkon povolania namiesto staršieho, napriek tomu, že senior je kvalifikovanejší a prácu môže vykonávať rovnako dobre) či podceňovania ľudí (neberiem do úvahy názor tohto človeka, lebo je senior alebo Maďar či Róm atď.) až k rôznym podobám **agresie** (fyzická aktívna priama – bitie, zabitie; fyzická aktívna nepriama – najatie vraha; fyzická pasívna priama – bránenie; fyzická pasívna nepriama – odmietnutie plniť niečie požiadavky; verbálna aktívna priama – urážanie, nadávanie, znevažovanie; verbálna pasívna priama – odmietanie s niekým hovoriť) (Heretik, podľa Bartalošová, 2017).

(horší zdravotný stav, pasívnosť, konzervatívnosť – v zmysle nič nové sa nenaučia), neprijme seniora na pracovné miesto napriek tomu, že ten je odborne kvalifikovaný a skúsený. Týmto konaním spôsobí psychickú ujmu danému človeku, ktorý sa bude cítiť menejcenný, nebude mať už také sebavedomie, ale tým, že ho neprijme, spôsobí mu aj ekonomickú škodu vyplývajúcu z ušlej mzdy, ktorú by v potenciálnej práci dostal (Bartalošová, 2020). Príčinu diskriminácie je možné vidieť jednak v mocenských vzťahoch¹¹, ako aj v konformnom správaní členov spoločnosti. Mať taký postoj, ktorý je v spoločnosti štandardizovaný, znamená prijímať jedinca ako člena spoločnosti, v duchu spolupatričnosti, čo vplýva pozitívne na duševné zdravie jedinca. Podobne si konformné správanie vysvetľujú aj E. Aronson, D. R. Wilson a M. R. Akert (2004), ktorí tvrdia, že človek sa prispôbuje a prijíma štandardizované postoje z potreby byť prijímaný (tzv. to be liked) (Bartalošová, 2020).

3. AKOMODAČNO-ASIMILAČNÉ PROCESY V KOMUNIKÁCIÍ MLADÝCH SO SENIORMI

V rámci medzigeneračnej komunikácie možno hovoriť o dvoch kľúčových konceptoch, a to o konvergencii, v rámci ktorej dochádza k akomodácii, napríklad hovoriaceho (v prízvuku, vo výbere slov, prozódii, neverbálnej komunikácii či v iných zložkách), a o divergencii, v rámci ktorej sa hovoriaci neprispôbuje prijímateľovi, ale udržiava si vlastný štýl prejavu. V prvom prípade ide o akomodačné procesy, v druhom o asimilačné v jazykovej komunikácii. V (nielen jazykovej) komunikácii mladých so seniormi je možné hovoriť o dvoch dôležitých aspektoch. Prvý z nich označujeme ako nadmernú akomodáciu (overaccommodation) a druhý aspekt ako príliš nízku akomodáciu (underaccommodation) (porov. M. L. Hummert, 2019, s. 133 – 134). Nasledujúca časť sa venuje týmto akomodačno-asimilačným procesom v intergeneračnej komunikácii, konkrétne v komunikácii mladých so seniormi, pričom príklady z kvalitatívneho výskumu¹² (z rozhovorov) sú z pohľadu

¹¹ Daný mechanizmus funguje takým spôsobom, že sa podľa zaužívanej, štandardizovanej normality sankcionuje inakosť/cudzosť/odklon od normality (od stereotypov). Sankcionovanie sa prejavuje v podobe znevýhodňovania, poškodzovania, rôznych foriem diskriminácie, napr. v podobe verbálnej, ale aj fyzickej diskriminácie, agresie, a, naopak, odmeňuje/uprednostňuje/prijíma sa normalita/konformnosť (rozmyšľanie v rámci stereotypov) (prejavuje sa zvýhodňovaním osoby, ktorá sa pridrižiava normality v porovnaní s človekom, ktorý sa vymyká norme) (porov. Foucault, 2004, s. 195). Prostredníctvom prirodzeného mechanizmu, a to vyžadovania disciplíny, sa udržiava moc majority a hierarchizuje sa spoločnosť na „lepších“ – majoritu (ktorá diskriminuje), ktorá je v dominantnom postavení, a „horších“ – minoritu (diskriminovanú sociálnu skupinu) v subordinálnej pozícii (Bartalošová, 2019).

¹² Výskum vznikol v rámci písania dizertačnej práce s názvom *Jazyk seniorov z hľadiska sociolinguistiky*. Rozhovory som realizovala v júli až v novembri 2018 na vzorke 22 respondentov v rámci kvalitatívnej metodológie výskumu podľa téz J. Hendla (1. vyd. 2005, 2. vyd. 2012, 3. vyd. 2016) alebo tiež H. Garfinkela (1967) a konverzačných analytikov. Kvalitatívny výskum spočíva v tom, že nejde o zisťovanie štatisticky relevantných názorov v opozícii „áno – nie“, ale o vnáranie sa do prípadových štúdií na báze osobných rozhovorov výskumníka s respondentmi v snahe o dôkladné empirické sondy

seniorov¹³. Na asimilačno-akomodačné procesy v intergeneračnej komunikácii sa dá nazerat' aj z hľadiska mladých ľudí, čo môže byť zároveň námetom na ďalší výskum.

3.1 Nadmerná akomodácia

Nadmerná akomodácia v komunikácii so seniormi je taká forma komunikácie, ktorá sa zakladá na stereotypných očakávaniach o neschopnosti starších osôb. Táto forma akomodácie je považovaná za prejav diskriminácie. Diskriminujúci prispôbuje svoje správanie diskriminovanému na základe stereotypov, ktoré sa spájajú so sociálnou skupinou, z ktorého diskriminovaný pochádza. Nadmerná akomodácia je v kontexte komunikácie so seniormi označovaná aj ako *elderspeak* (porov. Caporael, 1981). J. Hoffmannová a O. Müllerová (2007, s. 14) označujú tento spôsob komunikácie ako tzv. blahosklonný alebo „patrónsky“ štýl reči. V literatúre sa do sociálnych javov bežného života. V rámci kvantitatívnych výskumných stratégií je cieľom štandardizovať určité postupy práce, v rámci kvalitatívnej stratégie je v popredí záujem o proces práce so skúmaným objektom, jeho špecifiká, pochopenie prebiehajúcich zmien a interakcií (Hendl, 2005, s. 104). Výskumníkov preferujúcich kvalitatívne metódy spája spoločné presvedčenie, že kvalitatívnymi metódami môžu sprostredkovať „hlbšie“ pochopenie spoločenských javov než prostredníctvom čisto kvantitatívnych dát. Tento druh výskumu je zaužívaný pri konverzačnej a diskurznej analýze. „Cieľom konverzačnej analýzy je rekonštrukcia priebehu rozhovoru ako interakčnej udalosti, ktorou sa odhalí poriadok v nej, vytváraná postupmi (metódami) aktérov, ktoré uplatňujú so zreteľom na koherenciu rozhovoru.“ (Dolník, 2013, s. 294). V rámci diskurznej analýzy pritom ide nielen o pochopenie jazykového posolstva komunikácie, ale aj o porozumenie samotných komunikantov ukotvených v konkrétnej situácii, kultúre, časopriestore. Ide teda o analýzu zahŕňajúcu aj interpretáciu okolností komunikácie (porov. Habermas, 2011; Orgoňová – Bohunická, 2013, s. 51). Sociálna realita je na základe etnometodologickej tézy totiž výsledkom spoločného konania aktérov v konkrétnych podmienkach, pričom rozhovor ako sociálna rola je konštruktívna činnosť, v rámci ktorej nadobúda zmysel podľa daných potrieb aktérov (porov. Dolník, 2013, s. 294). Jednotlivé prehovory v rámci rozhovoru treba vnímať ako interakčný produkt, ako výsledok súčinnosti aktérov, pričom na tieto prehovory vplyvávajú asimilačno-akomodačné princípy, podľa ktorých sa aktéri komunikačnej interakcie prispôbujú svojmu komunikačnému partnerovi (tamže, 2013, s. 294). Práve príliš nízke prispôbovanie sa adresátovi môže byť nezdvorilé. Nekula (2017, online) a Hirschová (2017, online) pritom uvádzajú, že v novších výskumoch zdvorilosti sa obrátila pozornosť práve na skúmanie nezdvorilosti, ktorá sa prejavuje v jazykovej interakcii predovšetkým pri porušení princíпов zdvorilosti (porov. Leech, 1983). S kvalitatívnymi výskumami sa v súčasnosti stretávame u nás napr. v publikáciách Faragulová (2016), Piatková (2017), Orgoňová – Bohunická (2018) alebo v českom prostredí v dielach Hoffmannová – Müllerová (2007), Čmejrková – Havlík – Hoffmannová – Müllerová (2013), Hoffmannová – Homoláč – Chvalovská a kol. (2016). Moja štúdia je príspevkom k prezentácii diskurzu seniorov, a teda výskum sa preferenčne zakladal na etnometodologických inšpiráciách a kvalitatívnych metódach práce. Kvalitatívny výskum považujem za najadekvátnejší prístup pri výskume identít a reálnej interakcie, pretože kvalitatívnymi metódami dokážeme hlbšie zistiť skutočné procesy v komunikácii. Medzi tieto metódy sa dajú zaradiť rozhovor, pozorovanie, experiment. V rámci tejto štúdie som vybrala pološtruktúrovaný rozhovor. Príklady z rozhovorov so seniormi, ktoré v štúdiu uvádzam, nezovšeobecňujem na celoslovenskú platnosť.

¹³ Je potrebné skonštatovať, že v príbuzenských interakciách sa asimilačno-akomodačné procesy v medzigeneračnej komunikácii môžu líšiť, keďže v rodinnom vzťahu sa daní interaktanti poznajú. V takejto komunikácii tiež prebiehajú asimilačno-akomodačné procesy. Môžu však byť inej kvality ako tie, ktoré prebiehajú medzi neznámymi komunikantmi. Je to námet, ktorý by mohol byť sledovaný v ďalšom výskume.

objavuje aj prívlastok *patronizujúca reč, patronizujúca komunikácia* (porov. Ryan – Hummenrt – Boich, 1995; Kwong See – Ryan, 2003; Bartalošová, 2020). Ďalším označením je aj výraz jazykový ageizmus. Takáto forma komunikácie sa prejavuje *spomalením rečového tempa, zdôraznenou intonáciou, častejším opakovaním výrazov, zriedkavejším používaním viacslabičných slov, jednoduchším slovníkom a gramatikou než v bežných rečiach dospelých* (porov. Kwong See – Ryan, 2003, s. 63).

S jazykovým ageizmom sa často stretávame v nemocniciach, keď personál používa rôzne techniky patronizujúcej reči v komunikácii s pacientom vo vyššom veku. Takýto spôsob komunikácie je podmienený obrazom seniorov, ktorým sa znižujú ich psychické spôsobilosti. Za elderspeak možno považovať aj také techniky, ktoré sú charakteristické pre komunikáciu s deťmi, čiže infantilizácia, používanie zdobnenín (*ručička, nožička, vodička, paplónik*), nadmerná mimika (Pokorná, 2010, s. 64). S. Zajacová (2012, s. 54) uvádza symbiotický plurál, keď namiesto 2. osoby singuláru použijeme 1. osobu plurálu, napr. „*ideme*“, „*naobedujeme sa*“, „*poumývame sa*“. Ďalej napr. využívanie eufemizmov v komunikácii so seniormi, ako „*napapáme sa*“, alebo familiárnych slov: „*dedko, babi, babka*“.

V interakcii so seniormi môžu byť využívané špecifické efektívne postupy na podporu účinnej komunikácie a vzájomného porozumenia s ohľadom na disabiliť (identifikované obmedzenie) jednotlivých seniorov. To znamená, že pokiaľ sme identifikovali ťažkosti seniora v komunikácii (napr. porucha zmyslových funkcií – oslabeného zraku, sluchu a pod.), sme schopní im prispôsobiť vlastný komunikačný štýl. Vyskytujú sa však také situácie, v ktorých sú podporné postupy využité neadekvátne s ohľadom na aktuálny stav komunikujúcich subjektov. Najčastejšie ide o využitie špecifických prístupov a techník komunikácie bez ohľadu na potreby seniorov (napr. neopodstatnený predpoklad poruchy sluchu – zvýšený hlas). Hovoríme o *inhibujúcich* (negatívne ovplyvňujúcich, spomaľujúcich) *postupoch* v komunikácii so seniormi (porov. Pokorná, 2010).

Jazykový ageizmus však môže viesť k zhoršovaniu zdravotného (fyzického či psychického) stavu staršieho dospelého. Využívanie takéhoto komunikačného štýlu so seniormi vedie k zníženiu sebahodnotenia seniorov, zníženiu pocitu zodpovednosti za seba samého, depresiám, izolácii a reštrikcii možnosti sociálnej interakcie (Pokorná, 2010, s. 63).

Príklad na ageizmus uvádzam aj z môjho kvalitatívneho výskumu, ktorý prebiehal formou rozhovorov s ľuďmi nad 65 rokov. Týchto respondentov som sa pýtala na ich názor k Príručnému slovníku anglicizmov pre seniorov¹⁴ s tým, či by daná

¹⁴ Príručný slovník anglicizmov pre seniorov (Bartalošová) je lexikografickým spracovaním anglicizmov zo súčasného slovenského jazyka, ktorý má plniť účel praktického „príručného“ alebo „vreckového“ výkladového slovníka anglicizmov predovšetkým pre starších ľudí. Cieľom slovníka je priblížiť význam najpoužívanejších výrazov anglického pôvodu, ktoré sa vyskytujú v súčasnej každodennej komunikácii na Slovensku. Slovník nemá normatívny, kodifikačný charakter, plní len informačnú funkciu.

publikácia mohla pomôcť starším dospelým porozumieť anglickým výrazom. Jeden z respondentov sa vyjadril: „*myslím si, že to nemá význam. určite nie. nemajú šancu sa už starí naučiť po anglicky*“¹⁵ (R18¹⁶). Ide o 65-ročnú respondentku, ktorá sa nevníma ako príslušníčka tejto skupiny, keďže uvádza 3. osobu množného čísla: „oni“ v zmysle „starí“. Na tomto mieste môžeme teda zdôrazniť, že ak má človek 65 rokov, tak to neznamená, že ide o seniora. Ak sa človek nestotožňuje so štandardizovanými, stereotypnými predstavami o typickom seniorovi, tak sa nevníma ako súčasť skupiny seniorov. Podobne sa vyjadril aj respondent: R19¹⁷: „*myslím, že nie, lebo seniori majú problém zapnúť si mobil a v ňom si to pozrieť a nie si ešte v nejakom slovníku hľadať. aj tak by to nenašli, lebo sa to inak píše a inak číta*“. Daný respondent má tiež 65 rokov. Respondent sa zatiaľ nevníma ako senior, nestotožňuje sa totiž so stereotypmi, ktoré sa spájajú so sociálnou rolou seniora, a preto sa ani nepovažuje za člena tejto sociálnej skupiny.

3.2 Nízka akomodácia

Na druhej strane **príliš nízka akomodácia** tkvie v neprispôsobovaní sa komunikačnému partnerovi a udržiavaní si vlastného štýlu prejavu, čiže ide o prevahu asimilácie. (Takýto „nesenior“ očakáva, že senior sa prispôsobí /v reči/ jemu.) Na úrovni lexiky ide napr. o používanie anglicizmov, slangizmov, profesionalizmov v interakcii s tými staršími ľuďmi, ktorí týmto pomenovaniám nerozumejú. Ďalej ide o používanie príliš nízkej hlasitosti či rýchleho tempa rozprávania v komunikácii so seniorom. Na úrovni neverbálnej komunikácie ide o neudržiavanie očného kontaktu alebo nepočúvanie seniora (Hummert, 2019, s. 140). Príliš nízka akomodácia vedie k neoptimálnej komunikácii, keď napr. starší komunikačný partner nerozumie cudzím slovám, termínom alebo slangu mladých. V tomto prípade by bola totiž porušená zásada optimálnej zrozumiteľnosti. Príliš nízka akomodácia na rozdiel od nadmernej akomodácie je vnímaná ako prejav nízkeho rešpektu a srdečnosti k seniorom (porov. Giles – Gasiorek, 2011; Hummert, 2019, s. 140), čiže dochádza aj k porušeniu základných zdvorilostných maxím. Takáto komunikácia môže dokonca

Publikácia je určená všetkým, ktorí sa zaujímajú o význam najčastejších anglicizmov v slovenčine. Publikácia je v recenznom konaní a jej vydanie je naplánované na rok 2020.

¹⁵ Ukážky z rozhovorov uvádzam v prepise na základe odbornej literatúry: Kaderka, Petr – Svobodová, Zdeňka: Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru. Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů. In: *Jazykovědné aktuality*. Praha: Jazykovědné sdružení České republiky, 2006, r. 43, č. 3, s. 18 – 51. ISSN 1212-5326. Dostupné na: <http://www.jazykovednesdruzeni.cz/JA0634.pdf>; Hutchby, Ian. – Wooffitt, Robin. *Conversation Analysis*. Blackwell Publishers, 1998. ISBN 0-7456-1548-1. Dostupné na: <https://www.scribd.com/document/367363534/Hutchby-Wooffitt-Conversation-Analysis>

¹⁶ Respondentka č. 18 je 65-ročná seniorka, aktívna, ktorá cestuje, pracuje s jazykom (prekladá, robí korektúry), čiže anglicizmy a nové výrazy v jazyku pozná. Autorka respondentku pred rozhovorom nepoznala.

¹⁷ Respondent č. 19 je 65-ročný senior, ktorý je aktívny, cestuje. Stretáva sa s mladšími ľuďmi. Autorka respondenta pred rozhovorom nepoznala.

viest k sociálnej exklúzii seniorov, tí sa totiž môžu cítiť v takejto komunikácii nepríjemne, menejcenne. Uvádzam príklady z rozhovorov, v ktorých seniори nechcú, aby s nimi ich komunikační partneri anglicizmy používali, lebo im nerozumejú. V prípade, ak s nimi komunikační partneri cudzie slová používajú alebo s nimi rozprávajú príliš rýchlym tempom, respondenti sa cítia nepríjemne. Napr.:

R1¹⁸: „ja neviem s tým narábať (mobil – poznámka autorky) a nemá mi to kto vysvetliť. my sme starí a nešlapeme tak rýchlo. ja neznášam, keď mladí tak rýchlo rozprávajú a teraz ani neviete, že čo hovoria a ja ani dobre nepočujem“. U seniorky sa stretávame so štandardizovaným obrazom seniorov, ktorí sú už pomalší, ich kognitívne funkcie sú znížené. S daným obrazom sa stotožňuje, čo vyjadruje svojou perspektívou (1. osoba množného čísla – „my starí“). Seniorke vadí, ak sa jej mladí ľudia neprispôbujú v tempe a hlasitosti prejavu. Ďalej uvádza: „oni začnú hovoriť niečo, ale v skratkách hovoria. a my máme čo robiť, aby sme prišli na to, že načo mysleli ((smiech))“. Opäť sa stretávame s opozíciou „my starí“ vs. „oni mladí“ v zmysle „mladí nám hovoria výrazy, ktorým my starí nerozumieme“. V tomto prípade ide o neprispôbovanie sa na úrovni lexiky, a to používaním skratiek.

R2¹⁹: „väčšinou tí moji vnuci, keď hovoria, to ani neviem, čo hovoria. fejsbúk ((mienené Facebook)) a všelijaké takéto slová, tak to vôbec neviem“ (...) „lepšie pre mňa, keď nepoužívajú, ako keby som nemal rozumieť, by som vyzeral ako blbec. rozumiete. v dnešnej dobe je to tak, že tí mladší si myslia, že to každý musí vedieť a potom pôsobíte ako nejaký zaostalý, alebo blbeček, alebo tak ((smiech)). keď mám aj s mobilom niekedy dačo, tak to len dám do ruky vnukom a oni všetko hneď urobia“.

Opäť sa teda objavuje štandardizovaný koncept: „mladí nám hovoria výrazy, ktorým my starí nerozumieme“, pričom starší dospelý chce, aby sa mu mladí prispôbovali.

R3²⁰: „tí slušní ich nepoužívajú, aby sme my starší im rozumeli ((smiech))“. „cítim sa hlúpy, lebo neviem, čo to znamená. keď niečo potrebujú ode mňa, tak požiadam o vysvetlenie, aby som aj ja tomu rozumel“.

¹⁸ Respondentka č. 1 je 85-ročná seniorka. Rozhovor bol nahrávaný v oddelení dlhodobu chorých v špecializovanej geriatrickej nemocnici. Ide o pasívnu pacientku, ktorá sa s mladšími ľuďmi veľmi nestretáva, iba so svojou dcérou, ktorá jej nosí nákupy a stará sa o ňu. Žije v Bratislave. S anglicizmami a „novými“ výrazmi sa stretáva pri pozeraní televízie. Autorka respondentku predtým nepoznala.

¹⁹ Respondent č. 2 je 70-ročný senior, pracujúci ako vedúci technického úseku v špecializovanej geriatrickej nemocnici. Žije v Bratislave. Autorka respondenta predtým nepoznala. Spoznali sa počas realizácie rozhovoru. Rozhovor prebiehal v pracovni informátora, kde boli prítomní len respondent a autorka. Respondent sa s novými výrazmi stretáva hlavne v televízii a pri komunikácii s vnukmi a vnučkami.

²⁰ Respondent č. 3 je 65-ročný senior, ktorého autorka spoznala prostredníctvom spoločného známeho. Žije v Bratislave. Rozhovor prebiehal v kaviarni v Bratislave. Respondent je stále aktívny a stretáva sa s mladšími komunikačnými partnermi, s vnukmi a pod. Zvykne cestovať do zahraničia.

R4²¹: „*prispôsobujú sa. vnímam to kladne*“.

Vo viacerých odpovediach sa môžeme stretnúť aj so smiechom ako spontánnou reakciou. Vyskytuje sa v prípade, keď respondenti hovoria o tom, že nechcú pôsobiť ako „hlúpi“. Smiechom odľahčia situáciu, pričom môže ísť aj o egoobranú reakciu vo forme afektualizácie, keď prostredníctvom protichodných emócií vytesnia hroziace nepríjemné emócie. Pomáha im to zachovať si dôstojnosť a necítiť sa zle.

V tomto kontexte môžeme hovoriť aj o zdvorilosti alebo nezdvorilosti²². Ak sú v rozhovore so seniormi používané také výrazové prostriedky, ktorým nerozumejú, tak to môžeme zo strany mladšieho komunikačného partnera vnímať ako nezdvorilé. Tak sa senior dostáva do subordináčnej pozície, sú totiž odokryté jeho nedostatky, ktoré chce ukryť (nízka anglická jazyková kompetencia). Aj preto je prispôsobovanie sa seniorom vnímané ako zdvorilé.

4. INDIVIDUÁLNY ASPEKT V AKOMODAČNO-ASIMILAČNÝCH PROCESOCH Z HĽADISKA OPTIMÁLNEJ KOREKTNOSTI

Dôležitá je práve otázka optimálnej korektnosti v asimilačno-akomodačných procesoch v rámci intergeneračnej komunikácie, ktorá by mohla dopomôcť k sociálnej inklúzii. Kým nadmerná akomodácia môže vplyvať negatívne na sebaobraz seniorov, príliš nízka akomodácia k sociálnej exklúzii starších dospelých. Ako pristupovať k starším dospelým v komunikácii s nimi, aby sme predišli ich nadmernému podceňovaniu alebo, naopak, preceňovaniu?

Jednotný prístup k akomodácii nie je. Seniori sú heterogénna skupina s rozdielnou vzdelanostnou úrovňou a skúsenostným zázemím. J. Dolník (2013, s. 318) uvádza na margo zrozumiteľnosti, že: „z jazykovokultúrneho aspektu ide o najzákladnejší predpoklad kultúrnosti vyjadrovania“. Prispôbovaním svojho prejavu individuálnej osobnosti poslucháča je možné kultivovať svoj prejav. Táto kultivácia je pritom možná z dvoch hľadísk, a to z pozície mladého človeka, ktorý sa prispôsobuje seniorovi, a z pozície seniora, ktorý sa prispôsobuje mladému človeku. Z hľadiska mladších hovoriacich je adekvátne, aby sa akomodačno-asimilačné procesy v inter-

²¹ Respondent č. 4 je 68-ročný senior, ktorý sa zdržiava doma po ťažkom úraze. Žije vo vidieckej oblasti Nitra. Autorka respondenta predtým nepoznala. Respondent sa s novými výrazmi stretáva hlavne v televízii a pri komunikácii s vnukmi a vnučkami.

²² Teória ne/zdvorilosti vychádza z kultúrne-historicky akceptovaných konvencií a noriem (Hirschová, 2017, online). Pri nezdvorilosti je pritom dôležité, že žiadne jazykové prostriedky nie sú nezdvorilé inherentne, ich nezdvorilosť je interpretovaná podľa kontextu ich použitia v konkrétnej situácii, individuálne. Výrazové prostriedky využívané v komunikácii nemusia byť nezdvorilé nutne a automaticky, pretože výsledné vyznenie/hodnotenie je podmienené situačným kontextom a interpretáciou zo strany adresáta (porov. Hirschová, 2017, online). Viac ako vyjadrovacie prostriedky určuje nezdvorilú povahu výpovede medzi komunikujúcimi ich použitie v konkrétnej situácii, t. j. v istých situáciách môže byť nezdvorilé práve použitie anglicizmov s takými seniormi, ktorí týmto výrazom nerozumejú, kým v inej situácii, keď adresát týmto pomenovaniam rozumie, použitie týchto výrazov vôbec nemusí byť nezdvorilé.

generačnej komunikácii uskutočňovali na základe reálnych (jazykových) schopností konkrétneho staršieho dospelého. Ide o taký model komunikácie, v rámci ktorého sa rešpektuje individualita konkrétneho seniora (porov. Hummert, 2019, s. 149). Významné sú pritom aj kultúrne vplyvy, rešpekt voči staršiemu komunikačnému partnerovi a optimálna komunikácia z hľadiska zrozumiteľnosti a dodržiavania základných konverzačných maxím, v tomto prípade predovšetkým maximy spôsobu podľa Gricea (porov. Nekula, 2017, online) (vyjadruj sa jasne, zrozumiteľne, presne, jednoznačne vo vzťahu k svojmu komunikačnému partnerovi). Samozrejme, nestačí sa prispôbovať len na úrovni zrozumiteľnosti. Môžeme hovoriť o kultivovaní svojho prejavu pri komunikácii so seniorom z hľadiska prispôsobenia na viacerých úrovniach, napr. výberom témy podľa konkrétneho seniora; na úrovni suprasegmentálnych prvkov (ak zistím, že konkrétny senior nepočuje, budem hovoriť hlasnejšie) alebo všeobecne na úrovni štýlu. Dôležitá je teda optimálna korektnosť na úrovni lokučnej aj ilokučnej, aby to zároveň viedlo k optimálnej perlokúcii.

ZÁVER

Cieľom predkladanej štúdie bolo vymedziť podoby akomodačno-asimilačného jazykového správania v intergeneračnej komunikácii z pohľadu seniorov. Môžeme hovoriť o nadmernej akomodácii, ktorá je nazývaná aj ako jazykový ageizmus, a o príliš nízkej akomodácii, ktorá môže viesť k sociálnej exklúzii. V prvom prípade ide o prispôbovanie sa všetkým seniorom na základe stereotypných očakávaní, ktoré sa spájajú s ich sociálnou skupinou bez toho, aby sme spoznali reálne komunikačné schopnosti konkrétneho seniora. V prípade nízkej akomodácie zas ide o „egoisticky“ zameraný prístup ku komunikačnému partnerovi, keď si hovoriaci udržiava vlastný štýl prejavu a očakáva, že starší komunikačný partner sa mu bude prispôbovať. Takýto prístup však môže viesť k porušeniu zásady zrozumiteľnosti, ako aj princípov zdvorilosti. Starší komunikačný partner nebude tomu mladšiemu rozumieť a bude sa cítiť menejcenný. To ho môže demotivovať a nebude sa chcieť ďalej zúčastňovať na takejto komunikácii. Také komunikačné praktiky sú neoptimálne a môžu viesť k sociálnej exklúzii seniorov a k vzd'ľovaniu generácií. Dôležité v tomto kontexte je preto rešpektovanie individuálnej osobnosti konkrétneho komunikačného partnera a jeho reálnej komunikačnej kompetencie. Používanie optimálneho, zrozumiteľného jazyka mladého človeka so starším komunikačným partnerom považujem za inkluzívny jazyk.

Literatúra

BARTALOŠOVÁ, Perla: Jazyk seniorov z hľadiska sociolingvistiky. Bratislava: Veda 2020. 142 s. Rukopis.

- BARTALOŠOVÁ, Perla: Xenodiskurz o Maďaroch, Rómoch a maďarských Rómoch na Slovensku. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe*. 2. Zborník z medzinárodnej konferencie (Socio)lingvistika - perspektívy, limity a mýty (Smolenice 11. – 13. 4. 2016). Eds. B. Chocholová – L. Molnár Satinská – G. Múcsková. Bratislava: Veda 2017, s. 95 – 107.
- BOROŠ, Július: *Základy sociálnej psychológie*. Bratislava: Iris 2001. 228 s.
- CAPOREAL, R. Linda: The paralinguistic of caregiving: Baby talk to the institutionalized aged. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 1981, roč. 5, č. 40, s. 876 – 884.
- ČELEDOVÁ, Libuše – KALVACH, Zdeněk – ČEVELA, Rostislav: *Úvod do gerontologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze Karolinum 2016. 154 s.
- DIJK, van, Teun, A. *Opinions and Ideologies in the Press*. In: *Approaches to Media Discourse*. Eds. A. Bell – P. Garrett. Oxford: Blackwell Publishing 2005, s. 21 – 63.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. 2. dopl. vyd. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda 2017. 248 s.
- FARAGULOVA, Alena: *Cudzost', jazyk, Slováci*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 152 s.
- FOUCAULT, Michel: *Dozerat' a trestat'*. Bratislava: Kalligram 2004. 312 s.
- GARFINKEL, Harold: *Studies in Ethnomethodology*. Los Angeles: University of California 1967.
- GILES, Howard. – GASIOREK, Jessica: Intergenerational communication practices. In: *Handbook of the psychology of aging*. Eds. K. W. Schaie – S. Willis. 7th ed.. London (UK): Academic Press 2011, s. 233 – 248.
- GRICE, Herbert, Paul: *Logic and Conversation*. In: *Syntax and Semantics*. 3. (Speech Acts). Eds. P. Cole – J. L. Morgan. New York: Academic Press 1975, s. 41 – 58.
- HABERMAS, Jürgen: *Teória jazyka a východiská sociálnych vied. Úvodné štúdie a dodatky k teórii komunikatívneho konania*. Bratislava: Kalligram 2011. 672 s.
- HALL, S. Calvin – GARDNER, Lindzey: *Psychológia osobnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002. 510 s.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena: *Fenomén stáří*. Praha: Brain team 2010. 368 s.
- HENDL, Jan: *Kvalitatívni výzkum*. Praha: Portál 2005. 407 s.
- HENDL, Jan: *Kvalitatívni výzkum*. Praha: Portál 2012. 407 s.
- HENDL, Jan: *Kvalitatívni výzkum*. Praha: Portál 2016. 440 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: *Nezdvořilost*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/NEZDVOŘILOST> [cit. 22. 2. 2020].
- HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia 2007. 455 s.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá – HAVLÍK, Martin – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – ZEMAN, Jiří: *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia 1997. 314 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – CHVALOVSKÁ, Eliška – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr – MAREŠ, Petr – MRÁZKOVÁ, Kamila: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016. 528 s.
- HUMMERT, L. Mary: Intergenerational Communication. In: *Language, Communication, and Intergroup Relations*. Eds. J. Harwood – J. Gasiorek – H. Person et al. Cambridge (UK): Cambridge University Press 2016, s. 130 – 161.
- HUTCHBY, Ian. – WOOFFITT, Robin: *Conversation Analysis*. Cambridge (UK): Blackwell Publishers 1998. 273 s.
- KADERKA, Petr – SVOBODOVÁ, Zdeňka: *Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru. Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů*. In: *Jazykovědné aktuality*, 2006, roč. 43, č. 3, s. 18 – 51.
- KRUSE, Andreas – SCHMITT, Eric: A multidimensional scale for the measurement of agreement with age stereotypes and the salience of age in social interaction. In: *Ageing Society*, 2006, roč. 26, č. 3, s. 393 – 411.

- KWONG, See, T. Sheree – RYAN, B. Ellen: Sprache, Kommunikation und Altern. In: Sprache und Kommunikation im Alter. Eds. Fiehler, Reinhard – Thimm, Caja. Radolfzell: Verlag für Gesprächsforschung 2003, s. 57 – 71.
- LEECH, N. Geoffrey: Principles of Pragmatics. London: Longman 1983. 250 s.
- NEKULA, Marek: Konverzační maxima. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ_MAXIMA [cit. 22. 2. 2020].
- NOELS, A. Kimberly – CLÉMENT, Richard – COLLINS, Katherine – MACINTYRE, Peter: Language and Culture. In: Language, Communication, and Intergroup Relations. Eds. Harwood – J. Gasior – H. Person et al. Cambridge (UK): Cambridge University Press 2016, s. 19 – 33.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Medzi štylistikou a diskurzívou analýzou. In: Jazykovedný časopis, 2013, roč. 64, č. 1, s. 49 – 65.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Interakčná štylistika. Bratislava: Univerzita Komenského 2018. 207 s.
- PACOVSKÝ, Vladimír: O stárnutí a stáří. Praha: Avicenum 1990. 135 s.
- PIATKOVÁ, Kristína: Štylistika a každodenná komunikácia. In: Varia. 25. Ed. K. Gajdošová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť 2017, s. 333 – 372.
- POKORNÁ, Andrea: Komunikace se seniory. Praha: Grada 2010. 160 s.
- RYAN, Ellen Bouchard – HUMMERT, Mary Lee. – BOICH, Linda H. Communication predicaments of aging: Patronizing behavior toward older adults. In: Journal of Language and Social Psychology, 1995, roč. 14, s. 144 – 166.
- Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. 22. 2. 2020].
- STUART-HAMILTON, Ian: Psychologie stárnutí. Praha: Portál 1999. 319 s.
- TOŠNEROVÁ, Tamara: Ageismus – průvodce stereotypy a mýty o stáří. Praha: Ambulance pro poruchy paměti, Ústav lékařské etiky 3. LF UK a FN Kralovské Vinohrady 2002. 45 s.
- VIDOVIČOVÁ, Lucie: Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav 2008. 232 s.
- ZAJACOVÁ, Stanislava: Komunikačné registre v rolových hrách detí. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012. 227 s.